

Pravda a demokracie [1992]

Akademická YMCA – 26. 3. 1992

01

Ve společnostech, kde je sice také mnoho nejasného, ale přece jenom je všechno nějak zaběháno a celkem to funguje, se demokracie naučila žít s pravdou a pravda se nějak naučila přežívat v demokracii. Skutečný problém však nebyl ani vyřešen, ani odstraněn. Tu a tam dochází ke konfliktům a také k pokusům, tu či onu stranu nějak oslabit a učinit ji závislou na straně druhé.

02

Pravda je pravdou, padni komu padni. Všichni lidé mohou být o něčem přesvědčeni, a přece se to nestane pravdou; skutečnou pravdu může znát a zastávat jen několik málo lidí nebo dokonce jen jeden jediný, a přece to nepřestává být pravda. O pravdě se nehlasuje, o pravdě nerozhoduje většina. Demokratický řád je způsob, jak opírat politická a státní rozhodnutí o vůli většiny, nikoliv o pravdu. Politik, který prosazuje pravdu proti vůli většiny nebo dokonce všech, buď svou záležitost prohraje – anebo se musí stát násilníkem a teroristou.

03

Odtud hlasy: konec s terorismem pravdy, která je často nedostupná a také nepřesvědčivá, protože musí používat nejednou velmi složité argumentace, na jakou dnešní uspěchaný svět nemá čas. Máme tu věk výmluvnosti, musíme své návrhy podat tak, aby přesvědčily co nejvíc lidí. Pravda velmi často není dost přesvědčivá, přesvědčivost nemůže vždycky pracovat s pravdou, protože jsou výmluvnější a přesvědčivější prostředky.

04

Moderní dobu lze charakterizovat právě tím, že hodnoty, které až dosud byly uznávány, se hroutí anebo jsou podvraceny. Nietzsche mluvil o odhodnocení či znehodnocení všech hodnot (Entwertung aller Werte) a nazval tento podstatný rys modernosti nihilismem. Slovo nihilismus a nihilista mívalo a dosud má pejorativní význam, ale sám Nietzsche chtěl v tomto nihilismu, jak jej sám chápal, vidět něco pozitivního. A byl to on, který v některých výrocích mluví o pravdě jako pouhém jednom druhu lži. Dnes bychom mohli říci, že s tezí, že s terorismem pravdy má být skoncováno a že jsou věci důležitější než pravda, se u nás programově prosazuje právě nihilismus (ovšem nikoliv ve zmíněném smyslu Nietzscheově). A protože je tento přístup spojován s důrazem na demokracii, mohli bychom mluvit o demokratickém nihilismu nebo také o nihilistickém demokratismu.

05

Proti tomuto odmítání terorismu pravdy lze uvést terorismus opačný, totiž terorismus demokratický, terorismus většiny. Upozornil na něj již Tockqueville (který se dovolává hlavně Jeffersona, jehož považuje za „největšího apoštola, jakého kdy demokracie měla“ (Dem.v Americe, čes., s.196). Tockqueville mluví o „tryranii většiny“.

01

Základní problém je nasnadě: demokracie je forma vlády resp. politického uspořádání, kde se k

některým základním rozhodnutím dospívá hlasováním, a tak o výsledku rozhoduje většina. Naproti tomu tam, kde se rozhoduje o pravdě či přesněji o pravdivosti a nepravdivosti, většina nic neplatí nebo jenom málo. Pravdu může mít jeden proti všem. Takže náš problém spočívá v tom, jak smířit demokratické politické uspořádání s respektem k pravdě.

02

Kdyby to bylo jen takto jednoduché, mohli bychom po jistých úvahách snad přece jenom dojít k nějakému uspokojivému řešení. Ale v životě nebývají věci jednoduché, jednoduché jsou obvykle jen naše teoretické modely, které žijou skutečnost představují právě jen ve zjednodušení, redukováně. V našem případě spočívá zjednodušení jednak v tom, že demokracii jsme redukovali na politický systém, jednak v tom, že jsme vůbec nezkoumali, jak takový mimořádný výtečník, který – připusťme – může mít pravdu proti všem, na tu pravdu přišel.

03

Podívejme se nejprve na samotnou demokracii. Jistě si vzpomínáte, že třeba u nás Masaryk nechápal demokracii vůbec jen jako nějaký politický systém, ale že zdůrazňoval, že potřebujeme demokraty. Tomu právě dnes může každý velmi dobře rozumět: nikdy nebyly naše vnější podmínky a okolnosti tak příznivé pro znovuvybudování demokracie, a přece spousta věcí skřípe a vážne, a situace vůbec nevypadá nejlépe. Proč tomu tak je? Snad se mnou budete souhlasit, řeknu-li, že mnoho, ne-li většina našich dnešních problémů pochází z toho, že nejsme dost demokratičtí, že dokonce mezi poslanci a předními politiky jsou demokratické způsoby stále ještě nezvykem a že politické strany a jejich členové a přívrženci mají o demokracii jen velmi matné představy. A to nemluvím o těch dalších, kterých je stále ještě většina a kteří ani nemají chuť se do politického života aktivně zapojit.

04

Demokracie není jen politický systém, ale také a dokonce především určitý životní styl (v nejširším smyslu). To znamená, že každý nejenom jako občan, ale prostě jako člověk by se měl chovat demokraticky. Demokratičnost tak nutně zasahuje i do oblastí, kde to většina lidí ani nehledá. Tak např. Rádl napsal brožurku o demokracii ve vědě. Mohli bychom se tázat: jakápak demokracie ve vědě? Tam přece platí platný experiment, přesné pozorování, logika. Ve vědě se přece o pravdě nehlasuje! Zajisté, ale věda nespočívá jen v hromadění pravdivých poznatků. Věda je také něco živého, co na sebe bere nejrozmanitější podoby. K vědě např. patří také omyly, povedené i nepovedené žerty a dokonce i podvody. Rádl na to upozorňuje mnohokrát v nejrůznějších publikacích i článcích. Zejména však i ve vědě musí platit některé demokratické zásady. A přece tam jde vposledu o pravdu. K tomuto bodu se ještě vrátíme.

05

Musíme však dodat ještě jednu velmi důležitou věc. Demokracie je také teorie, je to určitá koncepce, určité pojetí. A tady je třeba vidět to, co zejména Rádl tak často zdůrazňoval: že jsou různá pojetí demokracie a že vůbec není jedno, jaké pojetí přijmeme a zastáváme. Rádl sám rozlišoval dvojí chápání a dvojí praxi demokracie: demokracii většinovou a demokracii, založenou na smluvním pojetí státu resp. na smluvním pojetí společnosti vůbec. Povšimněme si nejprve Rádlovy kritiky většinového pojetí demokracie a demokratičnosti.

06

Většinová demokracie stojí sice proti absolutismu jednoho, monarchy, ale nezrušila samotný absolutismus, nýbrž pouze jej přenesla na většinu, která ve státě vládne. Právě tak, jako monarcha nebyl nikomu odpovědný, tak ani většina není nikomu odpovědná. A tak není žádného kritéria, jak rozeznati vůli většiny od pouhé zvůle většiny. Vůbec se nepočítá s tím, že by hlas většiny mohl být také nesprávný, nespravedlivý, protiprávní, prostě nepravý a nepravdivý. Většinová demokracie není vůbec postavena na ideji spravedlnosti, nýbrž jedině na ideji moci. Její posledním slovem je „většina vítězí“, kdežto správně by posledním slovem mělo být „pravda vítězí“ (Válka 102).

07

Proti tomuto pojetí staví Rádl smluvní pojetí státu. Tam není lid svrchovanou autoritou, ani stát není v plném slova smyslu suverénní, ale je tu něco vyššího, i když to nemůže být institucionalizováno. Demokracie, „vláda lidu“ je tu chápána jako jeden z prostředků, jak uplatnit spravedlnost, právo, pravdu. Jak jim dát průchod. Ve smluvním státu je spravedlnost primárnější než stát a než zákon. Zákony nejsou ukládány ani lidu, ani národu, ale zabezpečují pouze pořádek, aby se lidé mohli věnovat jiným důležitějším úkolům, než jsou ty, které jsou vymezeny zákonem. Ani stát, ani zákony nejsou lidem ukládány, nýbrž lidé – alespoň rozumní lidé – uznávají, že ve společnosti nelze žít jinak, než dají-li si organizaci státní a příslušné zákony. Lidé tedy organizují stát pro své potřeby. Tyto jejich potřeby jsou primárnější, hlubší, širší než záležitosti státní a politické (v užším smyslu). (108–9)

08

Mezi těmito základními, primárními potřebami lidským i občanskými je také potřeba spravedlnosti, práva, pravdy – a k tomu je právě zapotřebí respektu ke svobodě každého člověka. Mají-li zákony a má-li stát a politická vláda nějaký primární a hluboký smysl, který přesahuje jen onu pořádkovou, organizující, správní úlohu, pak to je garance základních lidských svobod a práv. A tady Rádl vždy znovu připomíná, že zákony tu jsou především pro slabé, neboť silní si dovedou pomoci i bez nich a dovedou si svá práva vynutit (často dokonce i svá nadpráva). Smluvní stát stojí na smlouvě, kterou přijímají všichni a kterou sami sebe chrání před útoky druhých, ale zároveň se zavazují, že ani ze své strany nebudou na druhé útočit, aby si vymohli výhody a prosadili zájmy nad rámec svých práv. Menšina tu stojí pod ochranou státu a zákonů stejně jako většina, ale chráněna je *via facti* víc menšina.

09

Rádlovo pojetí spočívá v rozvedení Masarykovy myšlenky, že život státní a politický je jen skrovnější částí života duchovního (citát ze str.92)

Emanuel Rádl:

Dnes se přezírá elementární fakt, jinak každému známý z vlastní zkušenosti, že *život veřejný* (jehož částí jest život státu) *jest jen bledým a zeschematizovaným odrazem života individuálního*, toho, který si žijeme každý pro sebe. Podle dnešního přeceňování společnosti, veřejnosti, političnosti, státnosti jako by vnitřní život jednotlivců nebyl ničím; jako by naše usilování osobní, naše naděje a zklamání, štěstí a neštěstí, naše starosti o živobytí, starosti rodinné, vztahy přátelské, byly jen odrazem jakýchsi dějů sociálních. Lidé dnes nevěří v Boha, v nesmrtelnost, v mravnost, protože nevěří v sebe samy; přetrumfli daleko Koperníka tím, že už nevidí střed světa ve svém srdci, nýbrž jejich srdce jest jen

nepatrným práškem, hnaným mechanickými silami společnosti. Tuto jest otázka otázek naší doby: jsem já, jsi ty, jen prchavou vlnou nekonečného moře, zčeřeného větrem – či jest tento svět se vším všudy jen náhodou, za níž stojí věčné, absolutně pravdivé moje svědomí, určené patřiti v tvář Boží? (3868, Válka Čechů s Němci, Praha 1928, str. 92.)

Demokracie většinová má tu přednost před instinktivním pojetím společnosti, že dává každému jednotlivci svobodnou volbu a počítá s jeho rozhodnutím; odtud důraz, který klade na všeobecné a tajné hlasovací právo. Ale o chybách jejích není mezi sociology sporu; vznikuvší jako protiklad absolutismu, zrušila sice absolutistickou moc jednoho, monarchy, ale jen, aby ji přenesla na většinu státu vládnoucí.

Ani zde *není kriteria, jak rozeznati vůli a zvůli většiny*; většina není nikomu odpovědna. Jakou záruku máme, že hlas většiny jest vždycky spravedlivý, když víme z historie, že každá pravda byla napřed v menšině a těžce si na většině vybojovala právo na uznání?

Tu nejde jen o to, že spravedlnost nikdy není absolutní; ovšem že žádnými lidskými prostředky není možno spravedlnost zabezpečiti. Demokracie většinová však není vůbec vystavěna na ideji spravedlnosti, nýbrž *jedině* na ideji moci: „*většina vítězí*“ jest její poslední slovo, kdežto má býti posledním slovem: „*pravda vítězí*“.

(3868, Válka Čechů s Němci, Praha 1928, str. 102.)

... Ve smluvním státě není lid svrchovanou autoritou, stát není suverénní (ačkoli in abstracto se to říká), nýbrž „vláda lidu“ jest jen jedním z prostředků, jak spravedlnost uplatniti. Spravedlnost jest ve smluvním státu primárnější než stát a než zákon; zákony nejsou tam pro stát ani pro lid ani pro národ, nýbrž zabezpečují jen pořádek, aby lidé se mohli věnovat úkonům jiným než jsou ty, které jsou zákony vymezeny.

Mluvíme tu o *smluvním* pojetí státu, protože jeho podstatou jest, že stát a zákony nejsou lidem ukládány, nýbrž rozumní lidé uznávají, že ve společnosti nelze jinak žíti, než dáme-li jí organizaci státní a dáme-li jí zákony; lidé se tedy dohodli o tom, jak *pro své potřeby stát organisovati*. Tyto potřeby jsou tedy primárnější, hlubší, širší než zřízení státní. ... tak jest i stát jen / jedním a nikoli hlavním projevem činnosti lidské a netýká se, nemá se týkati, mnoha našich zájmů důležitějších.

(3868, Válka Čechů s Němci, Praha 1928, str. 108–9.)

I leží chyba hospodářského liberalismu v tom, že pochopil svobodu jednotlivcovu od státu jednostranně hospodářsky. Jest pravda, že moderní liberalismus jest dítětem reformačního boje za svobodu církví od státu, a jest pravda, že jest falešný, ale v tom, v čem jest falešný liberalismus, jest falešný socialismus také; člověk má býti svoboděn od státu, ale *mravně, duchovně* svoboděn, nikoli jen hospodářsky. Marxismus jen upřílišil chybu hospodářského liberalismu, a proto dnešní krizi socialismu nelze řešiti návratem k liberalismu, nýbrž *jedině* revisí učení o poměru svobodného jednotlivce k svobodnému státu.

(3868, Válka Čechů s Němci, Praha 1928, str. 110.)

(3868, Válka Čechů s Němci, Praha 1928, str. 92.)